Magyar Egyházzene XXII (2014/2015) 227–242

Kovács Andrea

Szekvenciák a középkori Magyarországon — III.

Kontrafaktumok 1.

Kovács Andrea tudományos főmunkatárs, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportjának vezetője.

Rajeczky Benjamin a *Melodiarium* két kötetében 142 szekvenciadallamot adott közre.[1] A kiadvány megjelenése óta ismertté vagy hozzáférhetővé vált forrásokban található hangjelzett prosák, divíziók és kontrafaktumok révén ez a szám jelentősen megnövekedett, 237-re emelkedett. E tételek 43 rendkívül eltérő könyvtípushoz tartozó kéziratban találhatók,[2] s több jól elkülöníthető rétegből tevődnek össze. A költemények túlnyomó többsége egyetlen melodikus anyagon szólalt meg. Ez lehetett önálló, vagyis valamely mintától független dallam, vagy egy már ismert, létező zenei anyag újraszövegezése, azaz kontrafaktum. Néhány esetben egy adott dallam eltérő lejegyzésmódban, különböző tónusokban szerepel forrásainkban, ugyanannak a költeménynek és melodikus anyagnak jellegzetes változatait, mintegy új zenei megoldásait, tételeit eredményezve. Ez az eljárás mind az önálló dallamoknál, mind pedig a kontrafaktumoknál előfordulhat.[3] A szekvenciák utolsó csoportját az a tizennyolc szöveg alkotja, melyhez —egy kivételével— két-két, egymástól alapvetően különböző, gyakran tónusában is eltérő dallam kapcsolódott.[4]

Egy új szöveg adaptációja, vagyis kontrafaktum alkotása jelentősebb változtatás nélkül megvalósítható, ha a szótag-, a sor- és a versszakszám mindkét tételben azonos. Átgondolt, tudatos válogatást igényel, ha a kontrafaktum vers-

[1] RAJECZKY Benjamin (ed.): *Melodiarium Hungariae Medii Aevi I. Hymni et sequentiae*. Editio Musica, Budapest 1976. UŐ. *Melodiarium Hungariae Medii Aevi I. Hymni et sequentiae. Pótkötet–Supplementband*. Editio Musica, Budapest 1982.

[2] A-GÜ 1/43, H-Bn 172a, H-Bn 172b, H-Bn 317, H-Bn 377, H-Bn Fol. lat. 3522, H-Bn Fol. lat. 3815, H-Bn MNy 1, H-Bn Ms. Mus 7240, H-Bu A 114, H-Bu A 115, H-Bu Cod. lat. 123, H-Bu Cod. lat. 124, H-Efkö I. 1a–b, H-Efkö I. 3, H-Em S.N., H-Kf Ms. 302, H-Sa s. sign., H-SYfk 6264, HR-Za 158, HR-Za II.a.31, HR-Za III.d.182, HR-Za VII. 104, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 10, HR-Zu MR 21, HR-Zu MR 52, HR-Zu MR 108, HR-Zu MR 191, RO-AJ R I. 96, RO-AJ R IX. 57, RO-BRbn I. F. 67, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 665, RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-BRsa 67, SK-Sk Mus 1, TR-Itks 60, TR-Itks 68, CantCsik, GradCsik, MissHel.

[3] *Ad honorem matris Dei*, *Ave sidus lux dierum*, *Caeli solem imitantes*, *Caput draconis ultimum*, *Corona sanctitatis et immortalitatis*, *Decantemus congaudentes*, *Hodiernae lux diei celebris in matris Dei*, *Mittit ad Virginem*, *Plausu chorus laetabundo*, *Psallat Ecclesia mater illibata*, *Sancti Baptistae Christi praeconiis*, *Verbum Dei Deo natum*, *Verbum bonum et suave*, *Virginalis turma sexus*.

[4] *Adest dies celebris quo pacatus miseris* (4 dallammal), *Altissima providente*, *Ave Verbi Dei parens*, *Collaudemus venerantes nostri regis adorantes*, *Congaudentes exsultemus vocali concordia*, *Corde voce mente pura*, *De profundis tenebrarum*, *Gaude mater luminis*, *Imperatrix gloriosa potens et imperiosa*, *Iubilemus in hac die*, *Laus tibi Christe Patris optimi Nate*, *Missus Gabriel de caelis*, *Orbis totus gratuletur*, *Plausu chorus laetabundo*, *Psallat concors symphonia*, *Stirps regalis proles regis*, *Summi regis archangele*, *Sursum sonet laudis melos*.

szakainak, esetleg sorainak száma kevesebb, értő zenei beavatkozást, mondhatni zeneszerzői leleményt, ha egyik vagy másik, esetleg mindkettő több. A mintadallam az esetek túlnyomó többségében csak kiindulópontul szolgál, és még a két költemény legteljesebb szerkezeti azonossága esetén sem jelent feltétlenül változtatás nélküli, hangról hangra történő átvételt. A dallamalkalmazás különböző szinteken és fokozatokban valósulhat meg. Legegyszerűbb és legkönnyebben azonosítható formájában az alapdallam és a kontrafaktum lényegében végig azonos, míg legszélsőségesebb esetben a két tétel kapcsolatát már csak a dallamváz, stílus vagy modor sejteti.

A ma ismert magyar készlet egészében 82 kontrafaktum szerepel:

	Kontrafaktum	**Alapdallam**
1)	Ab aeterno tempore	Veni Sancte Spiritus
2)	Ad honorem matris Dei	Verbum bonum et suave
3)	Ad laudes Salvatoris	Congaudent angelorum chori
4)	Adest dies laetitiae qua de valle miseriae	In caelesti hierarchia
5)	Agone triumphali militum regis summi	Omnes sancti Seraphim
6)	Altissima providente	Quam dilecta tabernacula
7)	Ave martyr gloriosa Barbaraque generosa	Verbum bonum et suave
8)	Ave Verbi Dei parens	In caelesti hierarchia
9)	Ave Verbi Dei parens	O beata beatorum martyrum
10)	Ave Virgo gloriosa caeli iubar mundi rosa	In caelesti hierarchia
11)	Ave virgo gloriosa sponsa Christi generosa	Verbum bonum et suave
12)	Ave Virgo gloriosa Virgo mater gratiosa	Salve mater Salvatoris
13)	Benedicta es caelorum regina	Benedicta semper sancta sit
14)	Caeli regem attollamus … qui per Annam radiare	Gaude Sion quod egressus
15)	Caeli regem attollamus … qui reginam sanctissimam	Gaude Sion quod egressus
16)	Christe tui praeclari militis Wenceslai	Omnes sancti Seraphim
17)	Christi sponsa et decora	Verbum Dei Deo natum
18)	Christo regi iubilemus	Laudes Crucis attollamus
19)	Collaudemus venerantes nostri regis adorantes	Sonent plausus laetabundi
20)	Concordes vocibus huius diei	Concentu parili
21)	Congaudent angelorum chori Iesu Christi aviae	Congaudent angelorum chori
22)	Consurge iubilans	Mittit ad Virginem
23)	Corde voce mente pura	Laudes Crucis attollamus
24)	Corde voce mente pura	Sonent plausus laetabundi
25)	De profundis tenebrarum	Decet huius cunctis horis
26)	Decantemus congaudentes	Plausu chorus laetabundo
27)	Diem festum Bartholomaei	Sacerdotem Christi Martinum
28)	Dies laeta celebretur	Laudes Crucis attollamus
29)	Dilecte Deo Galle perenni	Rex regum Deus noster
30)	Dulce lignum adoremus	Verbum bonum et suave
31)	Gaude caelestis sponsa	Stirpe Maria regia
32)	Gaude Christi sponsa	Eia recolamus laudibus piis
33)	Gaude mater luminis	Sancte Dei pontifex
34)	Gaude Virgo mater Christi quae per aurem concepisti	In caelesti hierarchia
35)	Gratuletur orbis totus	Gaude Sion quod egressus
36)	Hodiernae festum lucis est Achatii laus ducis	Hodiernae lux diei
37)	Hodiernae festum lucis est sollemne vitae ducis	Hodiernae lux diei
38)	Hymnus Deo laudis detur	Laudes Crucis attollamus

	Kontrafaktum	Alapdallam
39)	Illibata mente sana	Margaritam pretiosam
40)	In valle miseriae	Mariae praeconio serviat
41)	Inflammemur ad agonem	Hodiernae lux diei
42)	Ioannes Iesu Christe	Laurenti David magni martyr
43)	Iubilemus in hac die	Laudes Crucis attollamus
44)	Iucundetur plebs fidelis Elisabeth quod in caelis	Hodiernae lux diei
45)	Laeto corde resonemus	Gaude Sion quod egressus
46)	Lauda Sion Salvatorem	Laudes Crucis attollamus
47)	Laude lauda gens Slavorum	Decet huius cunctis horis
48)	Laus tibi Christe cui sapit	Sancti Baptistae Christi
49)	Laus tibi Christe Patris optimi Nate	Laus tibi Christe qui es
50)	Lux praeclara lux sollemnis	Hodiernae lux diei
51)	Martyr milesque Christi	Summi triumphum regis
52)	Mira mater exstitisti	Laudes Crucis attollamus
53)	Novae laudis attollamus	Laudes Crucis attollamus
54)	O felicem Genitricem	O beata beatorum martyrum
55)	O Maria Virgo dia	O beata beatorum martyrum
56)	Omnis mundus decantet ei iucundus	Laetabundus exsultet
57)	Pangamus Creatoris atque Redemptoris gloriam	Congaudent angelorum chori
58)	Plausu chorus laetabundo	Sonent plausus laetabundi
59)	Plebs devota iucundetur	Hodiernae lux diei
60)	Profitentes Unitatem	Laudes Crucis attollamus
61)	Psallite regi nostro psallite	Laus tibi Christe qui es
62)	Quadriforme Crucis signum	Hodiernae lux diei
63)	Regina caelorum gaude	Victimae paschali laudes
64)	Rex omnipotens die hodierna	Sancti Spiritus assit nobis
65)	Salve fratrum dux minorum	Salve mater Salvatoris
66)	Salve praeclara martyr Christi Sophia	Laus tibi Christe qui es
67)	Sanctae Annae devotus decantet clerus	Laetabundus exsultet
68)	Sanctissimae virginis votiva festa recolamus	Laetabundus exsultet
69)	Spe mercedis et coronae	Hodiernae lux diei
70)	Stabat mater dolorosa	Dum suprema melodia
71)	Stirps regalis proles regis	Salve mater Salvatoris
72)	Surgit virgo cum trophaeo	Surgit Christus cum trophaeo
73)	Sursum sonet laudis melos	Surgit Christus cum trophaeo
74)	Te deprecemur in excelsis	Gaude Sion quod egressus
75)	Vale solidum mundi sidus lucidum	Ave praeclara maris stella
76)	Veni praecelsa domina	Veni Sancte Spiritus
77)	Veni Virgo virginum veni lumen luminum	Veni Sancte Spiritus
78)	Verbum Dei dicens ave	Verbum Dei Deo natum
79)	Virgini Mariae laudes … Eva tristis abstulit	Victimae paschali laudes
80)	Virgini Mariae laudes … O beata domina	Victimae paschali laudes
81)	Virginis in gremio	Mundi renovatio
82)	Virgo mitis mater pia	In caelesti hierarchia

Laudes Crucis attollamus

Hazai szerkönyveink legnépszerűbb alapdallama a Szentviktori Ádámnak tulajdonított *Laudes Crucis attollamus* Szent Kereszt-tétel,[5] mely kilenc másik szövegnek lett a hordozója. A külföldi és a magyar forrásokban általánosan elterjedt *Lauda Sion Salvatorem* úrnapi szekvencián kívül[6] zenei anyagát lényegi változtatás nélkül alkalmazták Sienai Katalinnak kizárólag a Futaki graduálában szereplő *Christo regi iubilemus* tételére.[7] A külföldi szerkönyvekben rendkívül ritka, feltehetően francia eredetű domonkos költeményt[8] a graduále főírásánál későbbi kéz a kolofon után kiegészítésképpen másolta a kódexbe. Ez arra utal, hogy a kézirat befejezése (1463) után jutott el annak használóihoz az 1461-ben szentté avatott apáca tiszteletére készült tétel. Hogy honnan, milyen közvetítéssel került a darab a magyarországi kéziratba, és kik voltak azok —esetleg a koldulórenddel valamilyen kapcsolatban álló— személyek, akiknek ilyen fontos volt a szekvencia megörökítése, egyelőre nem tudjuk.

Hasonlóan problémamentesen illeszkedett a mintadallamra a középkori Magyarország valamennyi hagyományterületéről több kottás kódexből dokumentálható *Novae laudis attollamus* László király-szekvencia is.[9] Apró módosítással éltek az Anna ünnepére kijelölt *Hymnus Deo laudis detur* szöveg alkalmazásakor a darab egyetlen ma ismert forrásában, egy XVI. századi erdélyi szász graduálában: a mintául szolgáló tétel hetedik és nyolcadik verspárjának dallamát az új textus adaptálója felcserélte.[10] Az Anna-szekvenciának sem magyar, sem külföldi misekönyvekben vagy graduálékban nincs nyoma. Szövegének csak első sora azonos a teljesen eltérő szerkezetű, Jeromos tiszteletére írt költemény kezdősorával.[11] Jóval több egyezést találunk viszont a Szűz Mária nővérei (*De beatis sororibus gloriosae Virginis*, illetve *De ss. Maria et Cleophae*) felirattal ellátott *Laudes Christo decantemus* kezdetű tétellel.[12] A két vers azonos szerkezetén

[5] A-GÜ 1/43, H-Bn 172b, H-Bn Fol. lat. 3815, H-Efkö I. 1b, H-Efkö I. 3, HR-Za III.d.182, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 52, RO-AJ R I. 96, RO-BRbn I. F. 67, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1, TR-Itks 68.

[6] H-Bn 172a, H-Bn 172b, H-Bn Fol. lat. 3522, H-Bn Fol. lat. 3815, H-Bn Ms. Mus. 7240, H-Bu A 114, H-Bu A 115, H-Efkö I. 1b, H-Efkö I. 3, HR-Za II.a.25, HR-Za II.a.31, HR-Za III.d.182, HR-Za VII.104, HR-Za 158, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 52, HR-Zu MR 108, HR-Zu MR 191, RO-AJ R I. 96, RO-BRbn I. F. 67, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-BRsa 67, SK-Sk Mus 1, TR-Itks 68, CantCsik, GradCsik. Kiadva: RAJECZKY 1976. 263.

[7] TR-Itks 68 f. 315v. RAJECZKY 1982. 107 tévesen Alexandriai Katalin tételei között tünteti fel.

[8] *Analecta Hymnica* (a továbbiakban: AH) 39:197–198: egy XV. századi angers-i domonkos prosariumból, és három XV–XVI. századi rennes-i nyomtatott misekönyvből.

[9] H-Bn 172b, H-Bn Fol. lat. 3522, H-Bn Fol. lat. 3815, H-Efkö I. 1b, H-SYfk 6264, HR-Za III.d.182, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 52, HR-Zu MR 170, RO-BRbn I. F. 67, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1, TR-Itks 68. Kiadva: RAJECZKY 1976. 279.

[10] RO-Sb 759 f. 222r.

[11] AH 55:191.

[12] AH 9:218, Eugène MISSET — William Henry James WEALE: *Thesauris Hymnologicis hactenus editis supplementum amplissimum e libris tam manuscriptis quam impressis eruerunt, notulisque illustraverunt. I. Prosae.* Insulis et Brugis 1888. (Analecta Liturgica Pars II. Thesaurus Hymnologicus) 395–396.

kívül az Anna-prosa tizenegy strófájából öt —néhány kisebb változtatástól eltekintve— szó szerint megtalálható a másik darabban. A megegyező szakaszok többnyire a két szekvencia középső részében jelennek meg, ám nem azonos pozícióban helyezkednek el, nem összefüggő egységek átvételéről van szó. Olyannyira nem, hogy két alkalommal a *Laudes Christo decantemus* más-más strófájában szereplő félversek az Anna-szekvenciában egymás mellé, egy versszakba kerülnek.

	Hymnus Deo laudis detur		**Laudes Christo decantemus**
4a)	O quam felix, quam praeclara Anna mater, ***o*** quam cara, ***trinas*** gignens ***filias***!	4b)	O quam felix, quam praeclara Anna mater ***et*** quam cara, ***trinam*** gignens ***filiam***!
4b)	***Quae*** Mariae sunt vocatae, prole sancta ***fecundatae*** ***hae matres familias***.	2b)	***Nam*** Mariae sunt vocatae, prole sancta ***sunt ditatae***, ***plenae Sancto Flamine***.
5a)	***Istis tribus*** Anna mater, sed non fuit unus pater ***ex Scripturae serie***,	3a)	***His duabus*** Anna mater, sed non fuit unus pater ***cum Maria virgine***,
5b)	Nam Ioachim et Cleophas Annae nubunt et Salomas subsequenti ordine.	3b)	Nam Ioachim et Cleophas Annae nubunt et Salomas subsequenti ordine.
6a)	Primus gignit Christiferam, Cleophas gignit alteram et Salomas tertiam.	4a)	Primus gignit Christiferam, Cleophas gignit alteram et Salomas tertiam.
6b)	Prima Deo dedicata Christum gignit illibata, ***abstulit miseriam***.	5b)	Prima Deo dedicata Christum gignit illibata, ***manent claustri lilia***.
7a)	Iacobi est sequens mater, qui dicitur Christi frater in similitudine;	6a)	Sequens est Iacobi mater, qui dicitur Christi frater in similitudine;
7b)	***Ex hac*** Simon et Thaddaeus, ***Ioseph iustus his*** Alphaeus ***pater est origine***.	6b)	***Ioseph***, Simon et Thaddaeus ***ex hac***, ***pater est*** Alphaeus, ***sacro gaudent numine***.
8a)	Zebedaeus ex ***tertia*** Iacobum de Galicia, Ioannes hunc sequitur:	7a)	Zebedaeus ex ***alia*** Iacobum de Galicia, Ioannes huic additur:
8b)	Hae sunt matres ***Deo gratae***, ***atque*** Annae sunt tres ***natae***, sic fecunda redditur.	7b)	Hae sunt matres ***egregiae*** ***et*** sunt Annae tres ***filiae***, sic fecunda redditur.

Úgy tűnik, nem csak a *Laudes Christo decantemus* prosa lehetett az Anna-tétel szövegének forrása, hanem ugyanennek a votív liturgikus alkalomnak a zsolozsmája is. A verses offícium *(In Festo Sororum BMV)*[13] responzóriumai közül egy teljes tétel és egy verzus feltűnő rokonságot mutat a *Hymnus Deo laudis detur* egyes félverseivel.

[13] AH 5:83, AH 45:185.

	Hymnus Deo laudis detur		**AH 5:83**
9a)	Sic ex Anna tres puellae Sancti Spiritus sunt cellae, omnes dictae maris stellae sunt propter mysterium:	N2 V2	Sic ex Anna tres puellae omnes dictae maris stellae
9b)	Astat regi purpurata Hester pulchra, delicata, per duarum puellarum fulta ministerium.	N1 R2	Ante regis solium adstat purpurata per duarum puellarum fulta ministerium Hester delicata.
11a)	Et vos, almae tres sorores, matris Annae pulchri flores …	N1 V2	Hae puellae duo flores, matris Dei sunt sorores.

Hogy a mise és a zsolozsma énekszövegei között átjárás létezett, arra jó példa a központi magyar hagyománytól eltérő, helyi összeállítású zágrábi István király-offícium, melyben a *Corde voce mente pura* szekvencia egyes félversei hol antifónaként, hol responzórium-verzusként tűnnek fel.[14]

A Mária nővéreiről szóló *Laudes Christo decantemus* szekvencia csak XV. századi francia kéziratokban szerepel, a *Laudes Crucis attollamus* kontrafaktumaként. Négy kármelita forrás kivételével a zsolozsma is csak francia (provence-i) szerkönyvekben bukkan fel a XIV-től a XVI. századig.[15] A francia források és az erdélyi szász kódex szövegei közti nagyfokú hasonlóságot aligha tarthatjuk véletlen egybeesésnek. A ma ismert kéziratok kora alapján az feltételezhető, hogy a *Sorores BMV* textusai voltak az elsődlegesek, azok szolgáltak kiindulópontul az Anna-tételhez. Jóval nehezebb arra válaszolni, hogy hol készült a kompilált *Hymnus Deo laudis detur*. A külföldi szerzőség lehetőségét nem zárhatjuk ki teljes egészében, bár jelenleg forrásokkal nem tudjuk alátámasztani. Ha viszont a brassói graduále használói körében állították össze a tételt, akkor két kérdés merül fel. Egy ma ismeretlen külföldi (esetleg francia vagy kármelita?) mise- és zsolozsmakódex alapján dolgoztak? Vagy talán az erdélyi szász offíciumhagyomány tartalmazta a provence-i sorozattal megegyező, vagy ahhoz nagyon hasonló Mária nővérei-históriát? A középkori erdélyi szász zsolozsmatradíciót mindössze öt, XIV–XV. századi breviárium, illetve antifonále képviseli,[16] de mind annyira töredékes és hiányos, hogy a kérdés megválaszolása lehetetlen. Ugyanakkor, bár Anna miséjét a hazai források túlnyomó többsége csak kommúnis énektételekkel látta el, a zágrábi és a kelet-magyarországi

[14] Lásd: KOVÁCS Andrea — MEDGYESY S. Norbert: *Énekek Szent István király tiszteletére. Cantiones de Sancto Stephano rege*. Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, Budapest 2014. 42–45.

[15] AH 5:85, továbbá D-MZb E, PL-Kkar 3. A kármelita források zsolozsmájáról lásd: James John BOYCE: „The Office of the Three Marys in the Carmelite Liturgy: After the manuscripts Mainz, Dom- und Diözesanmuseum, Codex E and Florence, Carmine, Ms. O", *Journal of the Plainsong & Mediaeval Music Society* XII (1989) 1–38.

[16] RO-AJ R II. 95, RO-BRbn I. F. 69, RO-BRbn I. F. 82, RO-Sb 594, RO-Sb 685. Kívülük még három, az Anna-szekvencia eredete szempontjából figyelmen kívül hagyható erdélyi szász forrást (pszaltériumot) ismerünk: RO-BRbn I. F. 70, RO-Sb 615, Segesvár (Sighişoara), Biblioteca Documentara 20679.

kéziratokban mégis találunk néhány saját szövegű Alleluját.[17] Erdélyből csak a XVI. századi brassói graduále közöl egy szövegében és dallamában eddig hazai és külföldi párhuzam nélkül álló, saját verses Alleluiát az ünnepre, ráadásul a rákövetkező prosa versformájában, sőt annak két sorát felhasználva.

Alleluia	**Hymnus Deo laudis detur**
Ave, Anna gratiosa,	
salve, arbor tu frondosa,	
tu, virtutum speculum,	
ex qua surgunt tres puellae,	Sic ex Anna tres puellae …
omnes dictae maris stellae,	omnes dictae maris stellae …
quae illustrant saeculum.	

Az Alleluja és a szekvencia versformájának azonossága, valamint a szövegek átfedései alapján elképzelhető, hogy a két tétel párhuzamosan, egy időben és egy helyen készült. Minthogy a brassói kézirat mindkét darab egyetlen ma ismert forrása, újabb adatok felbukkanásáig a *Hymnus Deo laudis detur* Anna-szekvenciát talán jogosan tarthatjuk magyar eredetű kompozíciónak.

Négy prosa az új textus eltérő hosszúsága miatt mellőzi a *Laudes Crucis attollamus* egyes dallami szakaszait. Egy késői, XVIII. századi zágrábi kézirat a 9–10. verspár zenei anyagát hagyja el, amikor a *Iubilemus in hac die* domonkos eredetű Mária-szöveget adaptálja.[18] Ugyane rész és az ötsoros zárószakasz 3–4. sora marad ki a csak két kottás szerkönyvünkben megjelenő *Profitentes Unitatem* szentháromsági darabból.[19] A szekvencia a koldulórend liturgiájának mintakönyveként szolgáló, Humbertus de Romanis generális által 1254-ben összeállított *Correctorium*-ban való megjelenése után[20] kizárólagos és szinte kötelező lett a domonkosoknál. A magyar egyházmegyés források —nyilvánvalóan, hogy a törzsanyaghoz tartozó, régi stílusú *Benedicta semper sancta sit Trinitas*-t megőrizzék— nem vették fel készletükbe. Egyetlen kivétel a brassói graduále, mely —nem tudni, mi okból— választható *(alia)* tételként közli.

Egyszeri, egyéni döntés eredménye, semmint széleskörű elterjedtség véletlenszerű dokumentuma a Mária Fogantatására íródott, XIII. századi, francia eredetű, Európában széles körben ismert *Dies laeta celebretur* tétel jelenléte egy XVIII. századi zágrábi, egy két századdal korábbi erdélyi és az 1514-ben nyomtatott pálos szerkönyvben.[21] A nyolc verspárból álló darab egyetlen teljes kottás magyar forrása a csíksomlyói ferences könyvtár kancionáléja;[22] e szekven-

[17] Szent Anna középkori magyarországi liturgikus kultuszáról lásd: KOVÁCS Andrea: „A középkori magyarországi Szent Anna-kultusz", in KISS Gábor (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1978–2012. 35 éves jubileumi kötet*. MTA-BTK Zenetudományi Intézet, Budapest 2014. 33–44.

[18] HR-Zu MR 52 p. 10.

[19] RO-Sb 759 f. 115^{v}, H-Em S.N. f. 23^{v}. Kiadva: RAJECZKY 1976. 263. A szekvencia szöveges forrásai: RO-AJ R I. 25, RO-AJ R I. 50.

[20] GB-Lbma Add. 23935 f. 437^{r}.

[21] HR-Zu MR 6 p. 444, CantCsik f. 107^{r}, MissPaul 1514 f. 301^{r}.

[22] A kancionálén kívül a késői zágrábi graduále egy félbeszakított folióján rendkívül töredékesen, az összehasonlító zenei elemzéshez elégtelen terjedelemben szerepel a szekvencia. A csíksomlyói

cia a mintadallam harmadik verspárjának második felét (*Dicant omnes* …, illetve *Agni sine macula* …), valamint 5., 8. és 10. szakaszát hagyja el. Dallamváltozata a kassai graduále *Laudes Crucis attollamus*-tételéhez áll legközelebb.

Még tovább megy az eddig csak magyarországi forrásokból dokumentált *Mira mater exstitisti* Mária-szekvencia szerzője, aki csak a két utolsó verspár zenei anyagát használja fel tételéhez.[23] A prosa első, Pray-kódexbeli megjelenése után csak három zágrábi misekönyvben tűnik fel.[24] Talán a déli egyházmegye konzervatívabb beállítottságának tudható be, hogy néhány korai, elszórt esztergomi adat után több tétel —a *Mira mater exstitisti* mellett a *Missus Gabriel de caelis* és a *Rex regum Dei Agne*— is csak ebben a püspökségben maradt fenn olyannyira, hogy még a nyomtatott misszáléba is bekerült. Legnagyobb szabadsággal a *Corde voce mente pura* István király tiszteletére készült költemény adaptálója él,[25] amikor a *Laudes Crucis attollamus* és a *Verbum bonum et suave* szabad variálásával négysoros strófákat alkot. A szekvencia jelenleg ismert tíz kottás kéziratának dallamváltozatai között nincs két hangról hangra megegyező, még a rövidebb szakaszokban, félversekben sem. Az esztergomi missale notatum önmagában álló, melizmabokrokkal sűrűn átszőtt verziójához képest a többi forrás puritánabb, azonos vagy egymáshoz nagyon közel álló megoldásaival főként a sorokat tagoló néhányhangos melizmáknál és a zárlatoknál találkozunk.

Hodiernae lux diei celebris in matris Dei

Annak ellenére, hogy viszonylag kisszámú kottás forrásunkban maradt fenn, mégis a Szent Kereszt-szekvenciához hasonlóan népszerű mintadallam volt a *Hodiernae lux diei celebris in matris Dei*,[26] melynek nyolc kontrafaktumát tartalmazzák szerkönyveink. Hat tétel,[27] melyek közül kettőnek mindeddig csak szöveges forrásai voltak ismertek,[28] hűségesen követi a mintájául szolgáló darabot. A vértanúk és a Szent Kereszt ünnepének prosáján kívül —más-más okból— valamennyi igen ritkán jelenik meg liturgikus könyveinkben.

---

kéziratról lásd: KOVÁCS Andrea: „A Csíksomlyói Cantionale", in MEDGYESY S. Norbert — ÖTVÖS István — ŐZE Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendős a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Írott Szó Alapítvány, Magyar Napló, Budapest 2013. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 8/1–2.) 547–574.

[23] H-Bn MNy 1 f. 102r. Kiadva: RAJECZKY 1976. 263.

[24] HR-Za IV.c.59, HR-Zu MR 133, MissZag 1511.

[25] H-Bn Fol. lat. 3815, H-Efkö I. 1b, H-Efkö I. 3, H-SYfk 6264, HR-Za III.d.182, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1, TR-Itks 68. Kiadva: RAJECZKY 1976. 283, *Uő*. 1982. 86.

[26] H-Efkö I. 3, H-Em S.N., HR-Zu MR 6, RO-Mbe s. sign. (a 2. verspár után lakúna), SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1. Kiadva: RAJECZKY 1976. 166.

[27] *Hodiernae festum lucis et sollemne vitae ducis*: SK-Sk Mus 1 f. II/87r. *Plebs devota iucundetur*: H-Bn Fol. lat. 3815 f. 177v. *Quadriforme Crucis signum*: H-Efkö I. 1b f. 178v, HR-Za III.d.182 f. 85v, HR-Zu MR 6 p. 537. *Spe mercedis et coronae*: H-Bn 172a, H-Efkö I. 1b, H-Efkö I. 3, HR-Zu MR 6, RO-AJ R I. 96, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1.

[28] *Hodiernae festum lucis est Achatii lausque ducis*: HR-Zu MR 6 p. 477. *Inflammemur ad agonem*: HR-Za III.d.182 f. 82v.

Az *arma Christi*-ről, a szenvedés eszközeiről megemlékező misék, melyeket nagyböjt egymást követő péntekjein mutattak be,[29] —ha szerepeltek egy kéziratban—, szinte kivétel nélkül függelékszerűen, a votív szakaszban,[30] vagy utólagos, általában későbbi kéztől származó kiegészítésként kaptak helyet.[31] E miséknek és a bennük elhangzó szekvenciáknak késő középkori megjelenése és esetleges, rendszertelen feltűnése zenei következményekkel is járhatott, mindenekelőtt a prosa melodikus sokféleségét eredményezhette. Így történt ez a XIV. századi, német eredetű *Hodiernae festum lucis et sollemne vitae ducis* esetében is, mely nem egy, hanem három különböző dallammal maradt fenn a külföldi — nagyszámú német, és néhány cseh, morva, lengyel— kódexekben.[32] A tételnek ez a zenei variabilitása egy hagyományterületen belül is megnyilvánulhatott, amint azt például a cseh és lengyel kéziratok tanúsítják, ahol két eltérő dallammal szerepel a prosa. Az egyik egy önálló, *d* tónusú melodikus anyag.[33] Egy XV–XVI. századi csehországi és egy 1526-ban másolt tarnówi kódex viszont, mint a szepesi graduálé, egyetlen kottás forrásunk, az Úr lándzsájáról szóló szekvenciát a Mária-prosa kontrafaktumaként közli.[34] Nem tudjuk, hogy a három tradíció azonos dallamalkalmazásának hátterében valamely német terület eljárása áll-e, vagy a kontrafaktum keletkezési helye ehhez a régióhoz köthető, s ha igen, akkor a három közül melyikhez. Bár a kéziratok közül az 1426-ban másolt szepesi graduále a legkorábbi, a teljes *De lancea Domini*-misét —öt propriumtételt, amelyeket a prosa, majd a tematikusan szorosan ide tartozó *Serpens antiquus vicit in ligno,* Jézus öt sebéről szóló szekvencia követ— a prosarium és a kolofon között üresen maradt foliókra később jegyezték le, ezért eldönthetetlen, hogy melyik kódex adatát tekinthetjük a legkorábbinak.

Csak három szerkönyvünkben, Miskolci László 1394-es misszáléjában, az első magyarországi rendeltetésű nyomtatott misekönyvben és az 1534-ben másolt erdélyi graduálában szerepel Árpádházi Erzsébet *Plebs devota iucundetur* tétele.[35] Ezeken kívül jelenleg csak egy XIV. és egy XV. századi cseh kéziratból

[29] 1. *De spinea corona*, 2. *De lancea Domini*, 3. *De facie Domini*, 4. *De quinque vulneribus Christi*, 5. *De compassione BMV*.

[30] H-Bn 216 f. 328r, PL-GNd 150 p. 789, RO-Sb 595 f. 217v, MissZag 1511 f. 226r. Egy pozsonyi misszále (H-Bn 222) húsvét második vasárnapja (*Quasimodo*) után közli a misét (f. 79r), melyben incipittel utal a szekvenciára, az azonban a forrás prosariumában nem szerepel. A misének ez az elhelyezése összefüggget azzal, hogy az ünnep (*Festum de armis Christi*), melyet VI. Ince pápa 1353-ban Német- és Csehország számára is engedélyezett, és Magyarországon is ebben az időben terjedt el, a húsvét nyolcadára következő pénteken volt. Talán a votív jelleg helyett mintegy a kalendáriumba történő integrálásának szándékát láthatjuk a húsvéti időben való közlésében.

[31] H-Bn 395 f. 2v, SK-Sk Mus 1 f. II/87r, MissStrig 1503 f. [1v].

[32] AH 54:211–212, Jerzy PIKULIK: *Indeks sekwencji w polskich rękopisach muzycznych. * Sekwencje zespołu rękopisów tarnowskich*. Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1974. 82, No. 196. A dallamok közül egy *d* tónusú a bonni graduálából kiadva: RAJECZKY 1976. 165.

[33] CZ-HKm 40 (olim II A 2) f. 236r, CZ-Pu XIII A 5c f. 241v, CZ-Pu XIV A 1 f. 244r. A cseh források dallamai nem azonosak a bonni kéziratéval, megegyeznek viszont Seckauval (A-Gu Cod. 17).

[34] CZ-Pu XII A 21 f. 174v, PIKULIK 1974. 82, No. 196: PL-TAm s. sign.

[35] H-EG U_2 VI. 5 f. 180r, MissUlt 1480 f. 341v, H-Bn Fol. lat. 3815 f. 177v.

dokumentálható a szekvencia.[36] A magyar és a cseh forráscsoport textusaiban —a kisebb szövegvariánsokat, tévesztéseket nem számítva— jelentős eltéréseket találunk, melyek a legjellegzetesebb pontokon megegyeznek az egyes hagyományok szerkönyveiben, és élesen elválnak a másik tradíció változataitól.[37]

	Cseh kéziratok	**Magyar kéziratok**
2a)	Omni hora hunc honorans ***sprevit*** mundum ac implorans eius ***beneficia***.	Omnis hora hanc honorans ***spernit*** mundum et implorans eius ***patrocinia***.
2b)	Dum vir solvit iura legis, fit haec sponsa summi regis eius plena gratia.	Dum vir ***eius*** solvit iura legis, fit haec coniunx summi regis et/eius plena gratia.
3b)	Stupet mundus et miratur, dum leprosis famulatur ***quondam regis*** filia.	Stupet mundus et miratur, dum leprosis famulatur ***regis quondam*** filia.
4a)	Deo servit nisu toto, castitatem firmat voto et fit ***viris invia.***	Deo servit nisu toto, castitatis firmat voto et fit ***viri nescia.***
4b)	Corpus eius dum humatur, ***crescit*** fructus, ***nam rigatur*** Deitatis pluvia.	Corpus eius dum humatur, ***surgit*** fructus, ***dum rimatur*** Deitatis pluvia.
5b)	Fac, vincamus hostem, mundum, ne demergat in profundum nos ***peccati noxia***.	Fac, vincamus hostem, mundum, ne demergat in profundum nos ***tempestas valida***.

A legfeltűnőbb, a melodikus anyagot is érintő módosítás a 2b) félvers első sorában jelenik meg, ahol a kottás forrásban az *eius* szó betoldásával 10+8+6 szótagszámúvá alakul az egyébként következetesen végigvitt 8+8+7-es szerkezet, aminek következtében az első és a második sor kadenciahangjai is módosulnak (VII-V helyett 1-1). Hogy nem a szkriptor tévedéséről van szó —vagy ha igen, akkor az jóval korábban történhetett—, azt a XIV. század végi Miskolci László-misekönyv igazolja, melyben az első sornak ugyanez a kibővített változata szerepel.[38] *(1. kottapélda)*

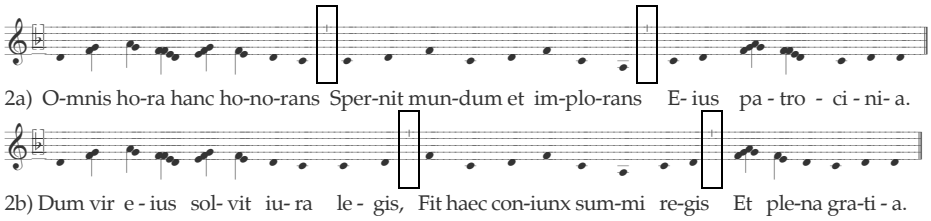

[36] AH 8:122.

[37] magyar kéziratok: vastag és dőlt betű = a két kézirat azonos szövegváltozatai; vastag és dőlt betűs szavak bekeretezve = a két kézirat és a nyomtatvány egyforma variánsai.

[38] A harmadik sor szövege már a szabályos *eius plena gratia* az erdélyi graduále *et plena gratia* variánsa helyett.

Az Erzsébet-prosa kapcsán több olyan kérdés merül fel, melyekre pillanatnyilag nem tudjuk a választ. Mikor és hol készült a költemény, melynek legkorábbi, XIV. századi feljegyzései egy cseh és egy magyar kódexben szerepelnek? Mi a magyarázata annak, hogy az erdélyi graduále mellett két bizonytalan, pontosan nem meghatározott provenienciájú misekönyvben is feltűnik a tétel? Egyszeri, személyes döntés eredményeként, egymástól teljesen függetlenül került a magyar forrásokba? Esetleg a három könyv azonos vagy egymáshoz nagyon közel álló hagyományt képvisel, amelyben valamiért fontosnak tartották a külföldön és hazánkban is legelterjedtebb Erzsébet-szekvencia, a *Gaude Sion quod egressus* lecserélését? Vajon a közös tradíció megnyilvánulásának tekinthetjük-e a szövegváltozatok egybehangzóságát? A prosát tartalmazó szerkönyvek igen kis száma egyelőre nem teszi lehetővé e kérdések megválaszolását.

A XII–XIII. századi, délnémet, cseh és észak-olasz forrásokra jellemző *Quadriforme Crucis signum* Szent Kereszt-tétel[39] a zágrábi püspökség jellemző, a magyar tradíciókon belül mintegy a szűkebb provenienciát meghatározó darabja szeptember 14-én.[40] A többi hazai hagyományban —két esztergomi forrás kivételével— a tételnek nincs nyoma. Két új kottás kódexe, egy XIV. és egy XVIII. századi zágrábi graduále mind szövegében, mind dallamában szinte teljes egyezést mutat.[41] A tételnek még egy magyar notált feljegyzését ismerjük, mely kissé meglepő módon az esztergomi rítus legreprezentatívabb kódexében, a Bakócz-graduálában szerepel, ám nem a szeptemberi, hanem a májusi ünnepen.[42] Melodikus anyaga, elsősorban melizmakezelése több ponton eltér a zágrábi változattól, de a legjelentősebb különbséget az utolsó, ötödik strófa elhagyása jelenti. A központi hagyományban ezen kívül csak egyetlen apró utalást találunk a tétel jelenlétére. Az 1520-ban nyomtatott esztergomi ordinárius szintén *Inventio Crucis* napján jelzi a darabot,[43] ám az a könyv korábbi kiadásaiban még nem szerepel.[44] Lehetséges, hogy csak a XVI. század elején történt kísérlet a tételnek a központi rítusba való integrálására?

A hazai szekvenciakészlet törzsanyagához tartozik a vértanúk ünnepére készült, XIII. századi, délnémet eredetű, ma kilenc, nagyrészt peremvidéki kottás forrásunkból dokumentálható *Spe mercedis et coronae*.[45] Közülük legkorábbi

[39] AH 54:197–198.

[40] A-Su M.III.23, HR-Za III.d.23, HR-Za III.d.182, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 26, HR-Zu MR 133, HR-Zu MR 170, MissZag 1511.

[41] HR-Za III.d.182 f. 85^{v}, HR-Zu MR 6 p. 537.

[42] H-Efkö I. 1b f. 178^{v}. A prosariumban sehol sem találunk a liturgikus alkalomra, ünnepre utaló rubrikát, így az a szekvencia elhelyezése (György: *Martyr milesque Christi* és Mennybemenetel: *Rex omnipotens die hodierna* között) alapján határozható meg. További kutatást igényel, hogy a Szent Kereszt-tételen kívül a szintén kizárólag zágrábi forrásokban megjelenő *Iucundetur plebs fidelis Elisabeth quod in caelis* Erzsébet-prosa a kódexben miért váltotta fel a *Gaude Sion quod egressus*-t.

[43] OrdStrig f. 86^{r}.

[44] FÖLDVÁRY Miklós István (ed.): *Ordinarius Strigoniensis*. Argumentum Kiadó, Budapest 2009. (Monumenta Ritualia Hungarica II. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum XVII.) 121.

[45] H-Bn 172a, H-Efkö I. 1b, H-Efkö I. 3, HR-Zu MR 6, RO-AJ R I. 96, RO-Mbe s. sign., RO-Sb 759, SK-BRm EL 18, SK-Sk Mus 1.

az esztergomi missale notatum, melynek zenei megoldásai folytatás nélkül maradnak. A későbbi kéziratok —közülük a Bakócz- és a szepesi graduále teljesen egyéni, párhuzam nélküli dallamváltozatokat ad— számos ponton egymáshoz igen közel álló, alapvető módosításokat hajtanak végre, s csak a tétel befejezésénél vannak jelentősen eltérő, önálló variánsok: ezek a dallam egyes hangjait és az átmenőhangok alkalmazását, de kiváltképpen a melizmákat—azok beiktatását, kibővítését, néhol redukálását— érintik. *(2. kottapélda*[46]*)*

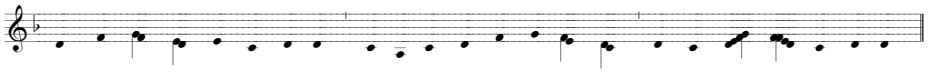

1a) Spe mer-ce - dis et co- ro-nae Ste-tit mar-tyr in a - go - ne Ad mor-tem ob - oe- di-ens;
1b) Mor- te Chri-stum i- mi- ta- tus, Fi- de fir-mus et fir-ma-tus, Fir- mo gres- su gra-di-ens.

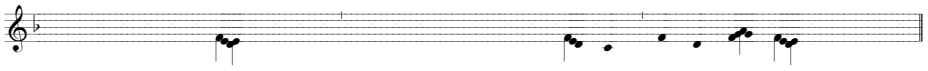

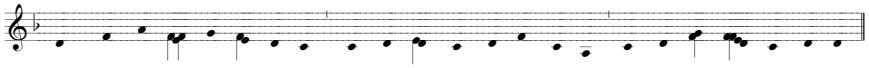

2a) Fu - rit fu-ror mi-li - ta- ris, Ut vir san-ctus sa-cris a-ris Im-mo-le- tur ho-sti- a;
2b) Quem oc-ci-dunt in-sci-en-tes, In- tro-du-cunt ne-sci-en-tes Ad ae-ter- na gau-di- a.

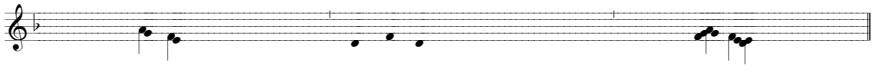

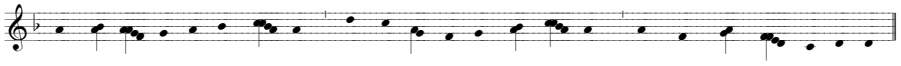

3a) Chri-sti for-tis hic ath- le - ta, Qui sub-i - re men-te lae- ta Mor-tem non ab-hor-ru- it,
3b) Ut sit sa- lus in- fir- mo-rum Et me-de- la pec- ca- to-rum, Gra - ti - am pro-me-ru-it.

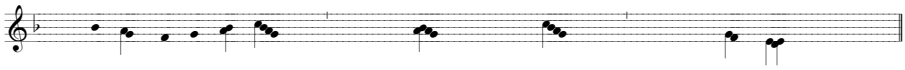

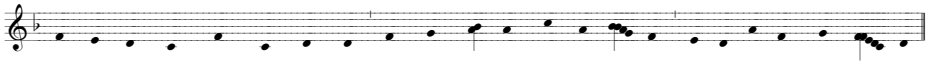

4a) Non est mor-bus, quem non cu- ret, Dum mor-bo-rum non ob-du-ret Tar-da dif-fi - den- ti - a;
4b) Cae-ci, clau- di, sur - di, mu- ti Sunt ad u- sum re- sti - tu - ti Di- vi- na cle- men- ti - a.

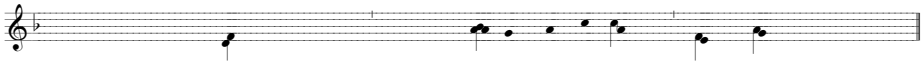

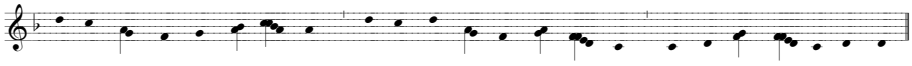

5a) Ho-stes Chri-sti Chri-sto ce-dunt, Si-gna si-gnis dum suc-ce-dunt Ar-gu-men-ta fi- de - i:
5b) Er- go mar-tyr in - vo- ce - tur, Ut per e - um no - bis de- tur Ad su- per- na pro-ve-hi.

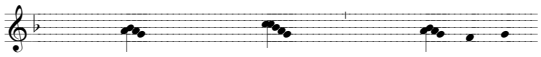

[46] A felső sorban az esztergomi missale notatum (SK-BRm EL 18) zenei megoldását adjuk, alatta —csak az eltéréseket jelezve— a későbbi kéziratok jellegzetes és egymással megegyező variánsait.

A forrásainkban Tízezer katona vértanú *(Decem milia militum martyrum)* felirattal szereplő Ákos és társai *(Achatius et socii)* liturgikus tisztelete hazánkban elsősorban a zsolozsmában, jóval kisebb mértékben a misében nyilvánult meg, ám egyikben sem vált általánossá. *O pastor aeterne o martyr egregie* kezdetű verses offíciumuk, melynek valamennyi magyarországi forrása a XV. századból származik, a központi, esztergomi rítusnak csak néhány breviáriumában bukkant fel, jelentősebb szerephez egy részhagyomány, a Szepesség kéziratban jutott.[47] Hasonlóan kiegészítő jellegű volt ez a zsolozsma az erdélyi és a váradi hagyományban is, melyeknek egy-egy kódexében kapott helyet.[48] Ugyanakkor egy másik, *Gloriosa recolitur dies* kezdetű sorozat a kalocsa-zágrábi rítusban már a XIV. századtól kezdve a törzsanyag részét alkotta,[49] és amennyire a rendkívül kis számú és igen töredékes erdélyi szász zsolozsmaforrásokból következtetni lehet, ugyanez a ciklus az 1300-as években azokban is megjelent.[50]

Még változatosabb volt az ünnep miséjének szekvenciakészlete, hiszen három különböző darabot tartalmaznak forrásaink, melyek a rítusok között a zsolozsmához igen hasonló módon oszlanak meg. A bizonytalan eredetű pozsonyi „I" kódexen kívül —melyben a *Glorietur totus mundus* szekvencia szövegének egyetlen hazai feljegyzése található[51]— az esztergomi szerkönyvek közül egy sem közöl prosát. A *Concinnantes Christo regi* tétel szintén egyetlen kéziratban, az erdélyi szász medgyesi prosariumban tűnik fel, töredékesen, az 5b) vers végéig.[52] Bár a középkori kéziratos forrásokban nincs nyoma, az Ákos-offícium népszerűsége és előfordulásának gyakorisága alapján talán mégsem tarthatjuk minden előzmény nélküli, egyszeri döntés következményének a *Hodiernae festum lucis est Achatii lausque ducis* prosa megjelenését a nyomtatott zágrábi misekönyvben. A tételnek ezen kívül mindeddig egyetlen, 1363-ból származó magyar kéziratos forrását ismertük. Notált formája mint a Mária-szekvencia kontrafaktuma a közelmúltban bukkant fel, szintén a zágrábi püspökségből.[53] A XIV. századi, délnémet eredetű darab szinte kivétel nélkül keletkezési helyének kéziratos és nyomtatott szerkönyveiben jelenik meg, máshol rendkívül ritkán tűnik fel.[54] Az új szöveg alkalmazásakor a két költemény teljes szerkezeti azonossága miatt a dallamnak semmiféle lényegi módosítására nem volt szük-

[47] KOVÁCS Andrea: *Corpus Antiphonalium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2006. 186, 218–219.

[48] UŐ: *Corpus Antiphonalium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae VII/B Transylvania–Várad (Sanctorale)*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2010. 169–170.

[49] UŐ: *Corpus Antiphonalium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2008. 73–76.

[50] RO-BRbn I. F. 69.

[51] H-Efkö I. 20 f. 221v.

[52] RO-Mbe s. sign. p. 136.

[53] MissZag 1511 f. 262v, H-Bn 91 f. 166v. A kéziratról és rítusáról lásd: LAUF Judit: „Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextöredékek alapján. Kísérlet a 15. századi Bécs környéki misszále néhány specifikus vonásának meghatározására", *Magyar Könyvszemle 125/3* (2009) 273–304. HR-Zu MR 6 p. 477.

[54] AH 55:47–48, PIKULIK 1974. 81, No. 193.

ség. Csak az egyes strófák melodikus anyagának kezelésében viszonylag gyakran előforduló eljárás érdemel figyelmet, melynek lényege, hogy apró dallami eltérések —egy-egy hang megváltoztatása, átmenőhangok beiktatása, melizmák, hajlítások hangjainak átcsoportosítása— eredményeként az adott versszakok félverseinek dallamai néhány ponton különböznek egymástól. *(3. kottapélda)*

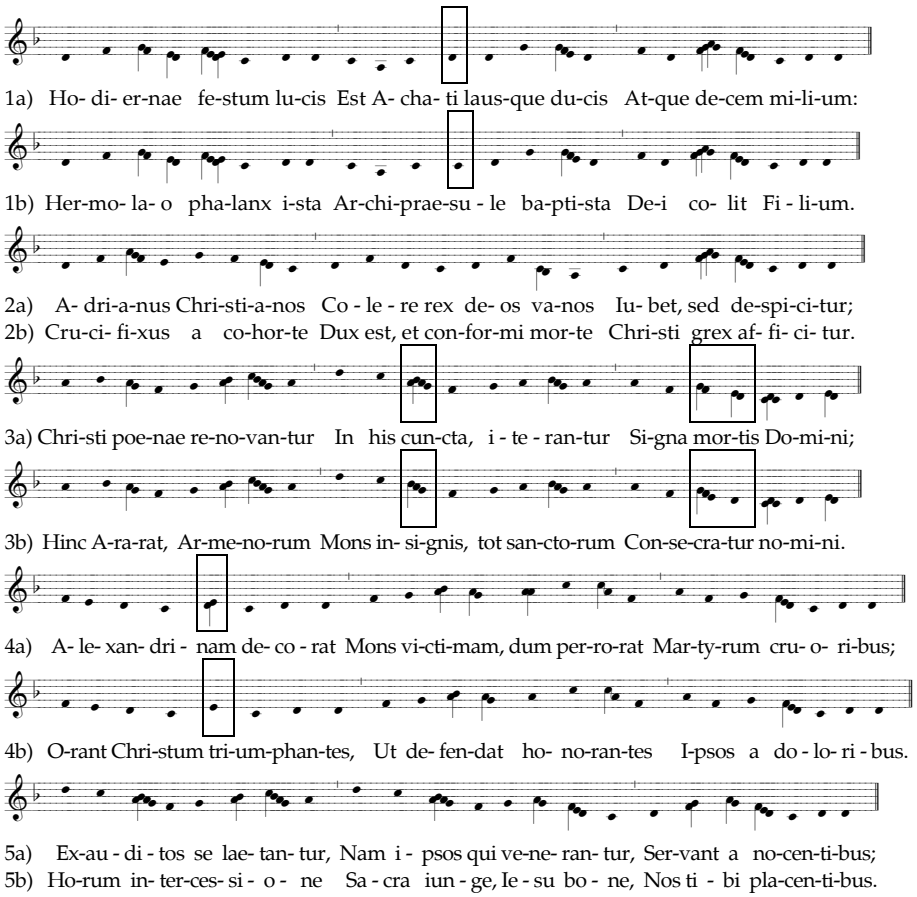

A Tizennégy Segítőszent egyikeként tisztelt Ákos ünnepe, akinek liturgikus kultusza a XV. század folyamán elsősorban Ausztriában és Csehországban vált általánossá, Magyarországon a peremterületek— mindenekelőtt Zágráb, kisebb mértékben a Szepesség és a Barcaság— liturgikus forrásaiban jelenik meg, az esztergomi rítusban szinte semmi nyoma. Így verses zsolozsmái és szekvenciái is —a kultusz késői kibontakozása és a magyar hagyományok közti megoszlása miatt változatos összeállításban—e régiók kódexeiben kaptak helyet.

A magyar rítusok közül Zágráb teljesen egyéni módon járt el, amikor a szanktorále négy ünnepének —Keresztelő János, Péter és Pál, Lőrinc, Mária Mennybevétele— nyolcadnapjára az ünnepnaptól eltérő, új szekvenciát írt elő. A közép-

kori magyarországi gyakorlat szerint, ha egy ünnep oktáváján elhangzott prosa, akkor az megegyezett az adott nap tételével. Az egyetlen kivétel Mária Látogatásának nyolcada és nyolcadnapja volt, melyen —elsősorban Erdélyben— az ünnepnaptól eltérő tételek is szerepelhettek, nagy valószínűséggel, hogy az alkalomra készült bőséges szekvenciakészletből több, a kézirat használóinak körében ismert vagy népszerű darab is megszólalhasson.[55] Nem tudjuk, mi állhatott a hátterében a déli püspökség e jellegzetes megoldásának, különösen Lőrinc esetében. Míg a másik három ünnep oktávájának tételei[56] más tradíciók gyakorlatában is helyet kaptak —igaz, eltérő liturgikus funkcióban—, addig Lőrinc *Inflammemur ad agonem* kezdetű szekvenciáját jelenleg csak két zágrábi kódexből és a nyomtatott misekönyvből ismerjük.[57] Vagyis a tételt tartalmazó források alapján úgy tűnik, hogy a nyolcad miséjében szereplő, ma ismeretlen okból készült prosa a *Hodiernae lux diei celebris in matris Dei* mintadallamra minden nehézség nélkül alkalmazott, Zágrábban íródott költemény.

Az *Analecta Hymnica* két zágrábi kéziratból közölte Árpádházi Erzsébet *Iucundetur plebs fidelis Elisabeth quod in caelis* kezdetű szekvenciájának szövegét.[58] Jelenleg nyolc olyan kódexről és egy nyomtatványról van tudomásunk, melyek tartalmazzák a tételt.[59] Kettő kivételével valamennyi a zágrábi püspökség használatára készült. Egy misszále, melyet valamely, a déli egyházmegye területén található ágostonos prépostságnak másoltak Boroszlóban a XIV. század végén, bár nem szekuláris, hanem szerzetesi rendeltetésű, mégis szorosan kötődik e régióhoz, annak liturgikus jellegzetességeit a rendi sajátosságokkal ötvözi.[60] Jóval meglepőbb viszont, hogy a prosa egyetlen nem-zágrábi forrása a Bakócz-graduále. A *Quadriforme Crucis signum* Szent Kereszt-tétel mellett ez a másik olyan darab, mely zágrábi szerkönyveken kívül csak ebben a kéziratban szerepel, ráadásul a magyar szekvenciakészlet törzsanyagához tartozó *Gaude Sion quod egressus* helyett. A tételnek jelenleg egyetlen külföldi forrása sem ismert, így újabb adatok megjelenéséig ezt az Erzsébet-prosát feltehetően a XIV. században készült magyar, közelebbről zágrábi eredetű alkotásnak tarthatjuk. Mindkét szekvencia a déli püspökség jellemző választásának, mintegy törzsanyagának tekinthető, használatuk kizárólag e hagyománykörön belül maradt, annak határait nem lépték át, ezért rendkívül szokatlan és pillanatnyilag megmagyarázhatatlan az egyik legjelentősebb esztergomi kódexben való feltűnésük.[61]

[55] Lásd például: RO-Sb 665, RO-Sb 759, CantCsik.

[56] *Gratuletur mundus iste*, *Clari duces nostrae spei*, *Salve mater Salvatoris vas electum vas honoris*.

[57] HR-Za III.d.182 f. 82^{v}, HR-Zu MR 133 f. 217^{r}, MissZag 1511 f. 265^{v}. Lásd: AH 37:208–209.

[58] AH 37:162. Dallammal kiadva: RAJECZKY 1976. 168.

[59] A-Su M.III.23, H-Efkö I. 1b, HR-Za III.d.23, HR-Zu MR 6, HR-Zu MR 26, HR-Zu MR 133, HR-Zu MR 170, PL-GNd 150, MissZag 1511.

[60] A misekönyvről és rítusáról lásd: SZENDREI Janka: „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150", *Magyar Egyházzene* XI (2003/2004) 267–278.

[61] A Bakócz-graduále (H-Efkö I. 1a–b) megrendelőjének, tulajdonosának, használójának személyére vonatkozóan a kutatók eltérő véleményeket fogalmaztak meg. A kérdéskörre mind a mai napig nem született általánosan elfogadott válasz. Lásd: SZENDREI Janka (ed.): *Graduale Strigoniense*

A *Iucundetur plebs fidelis Elisabeth quod in caelis* egymással lényegében megegyező két kottás feljegyzésében a *Hodiernae lux diei celebris in matris Dei* mintadallamnak kibővített változatát találjuk.[62] Mivel a kontrafaktum egy verspárral hosszabb volt a Mária-prosánál, ezért a szöveg adaptálója a záró szakasz elé új, az első vers néhány sorzáró motívumát idéző zenei anyagot illesztett. *(4. kottapélda)*

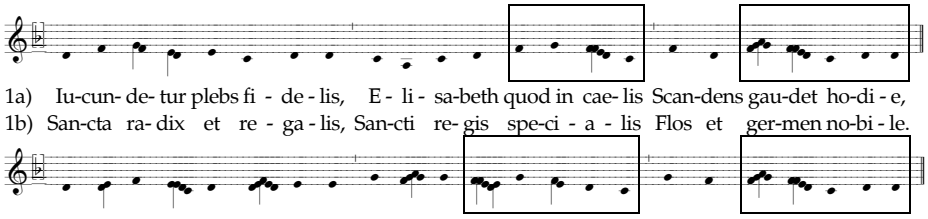

Szervác püspök tisztelete szinte kizárólag német, elsősorban északnémet területeken volt jelentős.[63] Liturgikus kultuszának más, távolabbi tradíciókban való —rendkívül ritka— feltűnése minden jel szerint az adott régióba betelepülő németek vallási igényeinek tükröződése. Ez a magyarázata annak, hogy középkori zsolozsma- és miseforrásaink közül csak szepesi és erdélyi szász kéziratokban jelennek meg a szent saját szövegű tételei, egyértelműen utalva a használói kör nemzetiségére. A felvidéki és a barcasági kódexekben —és csak azokban— két offíciumot is találunk Szervác ünnepén (*Exsultet omnis spiritus*, illetve *Laetare Traiectentium urbs*),[64] míg *Lux praeclara lux sollemnis* kezdetű szekvenciája szinte kivétel nélkül erdélyi szász kéziratokban szerepel.[65] A 11 verspárból álló tétel a strófák változatos szerkezete, különböző szótag- és sorszáma miatt[66] a mintadallamnak csupán négy szakaszára (1., 2., 4., 5.) illeszti szövegének megfelelő verseit,[67] a fennmaradókhoz (3., 6–11.) önálló melodikus anyagot ad, olykor variált ismétléssel élve.[68] Zenei szempontból így ez a kontrafaktum távolodik el leginkább kiindulópontjától, a *Hodiernae lux diei celebris in matris Dei* Mária-szekvenciától.

Folytatjuk

(s. XV/XVI). MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1993. (Musicalia Danubiana 12*) 5–14. A kódex kutatástörténetéről és a donátor-possessor feltételezett személyéről újabban: KÖRMENDY Kinga: „A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője és possessora", *Magyar Könyvszemle* CXXV (2009) 212–219.

[62] H-Efkö I. 1b f. 233r, HR-Zu MR 6 p. 561.

[63] AH 55:332–334, továbbá GradPat 1511, MissFreis 1502, MissPass 1514, MissReg 1485, PIKULIK 1974. 100–101, No. 279.

[64] KOVÁCS 2006. 208–209, továbbá RO-AJ R II. 95, KOVÁCS 2006. 209–210, továbbá RO-BRbn I. F. 69.

[65] H-Bn 91, RO-BRbn I. F. 67, RO-Sb 595, RO-Sb 759, MissGyer.

[66] 1–6): 8+8+7; 7): 8+7+8+7; 8): 7+7+7+7; 9): 8+8+7; 10): 7+7+6; 11): 8+8+8+7.

[67] RO-BRbn I. F. 67 f. 142r, RO-Sb 759 f. 203v. Kiadva: RAJECZKY 1982. 52.

[68] A 11. verspár a harmadik négysorossá bővített változata.